

**ПОГЛЯДИ І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО НА ВЖИВАННЯ СЛІВ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ
ЛЕКСИЧНИХ НОРМ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

У статті подається аналіз лінгвістичних поглядів І. С. Нечуя-Левицького на лексичні норми української мови. На основі публіцистичних праць та художніх творів письменника здійснюється порівняльний аналіз його пропозицій щодо норм слововживання із сучасними лексичними нормами. Виявлено, що лінгвістичне бачення І. С. Нечуя-Левицького відносно лексичних норм української мови порівняно із лексемами сучасної української мови відзначається певним суб'єктивізмом та непереконливістю.

Кожна мова є складним утворенням, що знаходиться в певній залежності від часу та простору, існування якого забезпечується в процесі її функціонування єдністю статичної й динамічної. У лінгвістиці виділяються два основні підходи у вивченні мови: синхронічний та діахронічний. При синхронічному дослідженні з'ясовується стан мови як цілісної системи взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів у певний період розвитку, тоді як при діахронічному – мова та її елементи вивчаються в процесі їх історичного розвитку. Проте, оскільки розвиток мови полягає не тільки в появі нових елементів, а й збереженні мовних явищ попередніх часових зрізів, синхронічний і діахронічний аспекти доповнюють один одного, є двома підходами дослідження одного об'єкта [1: 53-55].

Мова змінюється, реагуючи на всі зрушення у суспільстві та в мовній свідомості. Особливо інтенсивно ці зміни відбуваються у сфері лексики. Лексичні норми активніше за будь-які інші мовні норми підлягають впливу екстра- та інтралінгвальних чинників, що зумовлює постійні динамічні процеси у лексико-семантичній системі літературної мови. Тому питання історичного розвитку лексики української мови потребує детального вивчення.

Чималий внесок у справу нормалізації української мови загалом і лексичного рівня зокрема зробив І. С. Нечуй-Левицький. Переймаючись питанням улітературнення мови, він активно розробляв її орфоепічні, лексичні, граматичні та правописні норми. Ці погляди, викладені письменником у власних публіцистичних (статті "Сьогоднішня часописна мова на Україні" (1907), "Криве дзеркало української мови" (1912) та граматичних ("Граматика українського язика" (1913-1914) працях, в подальшому активно впроваджувалися в мовну систему й нині належать до кодифікованих. З огляду на сказане видається актуальним дослідження лексичних норм, вироблених письменником, порівняно з сучасними нормами слововживання, адже таким чином ми доведемо важливість ролі І. С. Нечуя-Левицького в процесі нормалізації лексичного рівня української літературної мови та вагомість його внеску в усталення цих норм.

Отже, метою нашої статті є вивчення лексичних норм в лінгвістичному баченні І. С. Нечуя-Левицького та порівняння їх із сучасними нормами української літературної мови.

Постать І. С. Нечуя-Левицького, як відомо, широко досліджена та позитивно оцінена літературознавцями й літературними критиками, що ж до характеристики його публіцистичних виступів та статей, то вони, як зазначає І. Ф. Приходько, позначалися ярликами на зразок "національна обмеженість", "націоналістичні збочення" і т. ін. [2: 3]. Деякі критики, як-от С. О. Єфремов, І. Я. Франко, Ю. В. Шевельов, В. І. Сімович, оцінювали публіцистичну діяльність І. С. Нечуя-Левицького негативно, проте, як зазначає В. І. Статєєва, "великі розвідки Нечуя-Левицького "Сьогоднішня часописна мова на Україні" (1907) та "Криве дзеркало української мови" (1912) стали найпомітнішим явищем у дискусії 1906-1913, що обговорювала норми наукового і публіцистичного стилів" [3: 411]. У той же час автор статті вказує на притаманний письменнику певний мовний пуризм, який виявляється в тому, що І. С. Нечуй-Левицький спирався здебільшого на мову селян, перебільшував роль рідних говірок Наддніпрянського регіону, недооцінюючи решту зразків, подекуди виявляв нетерпимість до запозичень, неологізмів. Однак при цьому все ж таки зроблено висновок, що "його кодифікаційна діяльність мала загалом позитивний характер: більшість його рекомендацій (майже дві третини) закріпилися в сучасній літературній мові" [3: 411]. Схожою є оцінка ролі письменника в розвитку української літературної мови й серед інших мовознавців, як-от М. А. Жовтобрюха, І. Г. Матвіяса [4; 5]. Дослідники аналізували й нормотворчу діяльність І. С. Нечуя-Левицького, однак це були розвідки загального характеру, як-от: з'ясування його ролі в мовній дискусії початку ХХ ст. [6], розгляд проблеми нормалізації української літературної мови в епістолярії письменника [7] тощо. Проте, незважаючи на перераховані вище дослідження постаті І. С. Нечуя-Левицького, до сьогодні відсутній ґрунтовний аналіз конкретних норм у лінгвістичному баченні та художньому їх утіленні письменником.

І. С. Нечуй-Левицький належить до представників "наддніпрянського" дискурсу, тобто він користувався лексичною, фонетичною й граматичною базою наддніпрянських і східноукраїнських

говорів. Діалектною базою літературної мови письменник вважав Київщину (найчастіше це Васильківський, Канівський, Сквирський та сусідні з ними повіти), проте, водночас, до свого канону мови він беззастережно включав лексичні одиниці, зафіксовані у мовців Харківщини, півдня Волині, з-під Кам'яня-Подільського; у "Сьогочасній часописній мові на Україні" в посиланнях автора зустрічається більша частина південно-східного діалектного ареалу [6]. Усе сказане доводить, що письменник репрезентував південно-східне наріччя, яке згодом сформувало сучасну українську літературну мову.

Лексичним нормам І. С. Нечуй-Левицький приділяв особливу увагу. Він уважав, що до української літературної мови надходить велика, часто недоречна, кількість запозичень, мало зрозумілих пересічним мовцям, через що їх необхідно замінити словами, які використовує народ. Особливо ж гостро заперечував письменник усе, що було перейняте від практики галицького варіанта літературної мови.

У "Сьогочасній часописній мові на Україні" та "Кривому дзеркалі української мови" він аналізує мову низки часописів початку ХХ століття на Східній Україні, при цьому виділяючи цілий пласт слів, які прийшли з Галичини й через свою, на його думку, недоречність потребують заміни наддніпрянськими варіантами. Ці лексеми, пропонувані як замітники галичинізмів, письменник вважав законоомірними та єдино правильними елементами літературної мови, через що вимагав суворого їх дотримання. Перелік слів, які І. С. Нечуй-Левицький закликав розглядати як норму, істотний і переважно засвоєний сучасною українською літературною мовою. Пор.: "Квочка з курчатами, той лихий ворог сільських хазяйок, кублилась в моркві, перекинувшись проти сонця" [8: 47]; "Микола догадався, що мова мовилась, мабуть, про нову дівчину на селі, і почав ждати" [8: 441]; "... тепер думаю простувать на Бассарабію" [8: 487] тощо.

Водночас, як справедливо зазначав Ю. В. Шевельов, "легко помітити недосконалість багатьох запропонованих І. С. Нечуєм-Левицьким заступників" [9: 100]. Так, І. С. Нечуй-Левицький часто вживає слова без урахування їх емоційно-стилістичного забарвлення, інколи навіть недоречні в певному контексті. Принципово прагнучи уникати використання галичинізмів, письменник змушений вживати розмовну лексику (наприклад, *притичина*, *болість*, *обстрьопаний*, *спаскудити* тощо): "І ці наївні видавці тільки **дурно** гаять час і марно тратять не мало грошей" [10: 32]; "І скрізь **натикається** на слова..." [10: 34]; "Я радив би авторці давати свої статті спочатку якому-небудь **селюкові**, щоб він перечитав їх..." [10: 55]; "...тільки два забродчики, побравившись попід руки, довго **швендяли** по майдані..." [8: 504]; "Не можна, не можна тобі й їздити та **швендять** по селах, як простому чоловікові" [11: 554]; "На жилетці **телінався** важкий золотий ланцюжок з печаткою і всякими цяцьками..." [8: 477]; "... осміхались і проворні забродчики, дивлячись на **хамулуватих** неповертайлів-хліборобів" [8: 493] тощо. Нерідко такі слова набувають відтінку вульгарності чи фамільярності (пор. *пришелепуватий*, *пелька* тощо): "Збираючись на роботу на усю ніч, Місяць **лигнув** добру квартиру горілки" [11: 547]; "Отець Палладій **строцив** за часм черстві проскури, що лежали на тарілці" [11: 587]; "Цариця та наші бігали, бігали, плутались у високій траві, **позадрипувались** по самий пояс ..." [11: 566]; "... для неї все здавалось, що до їх **притарабанився** волоцюга і може це й лиха накоїть у хаті" [8: 531]. Отже, як бачимо, І. С. Нечуй-Левицький через своє прагнення позбавити українську мову галицьких запозичень уживає в своєму мовленні слова, недоречні в публіцистичному чи художньому стилях.

Поряд із цим І. С. Нечуй-Левицький уживає й діалектизми, також переважно з відтінком розмовності чи емоційно забарвлені: "Д. Євшан своєю мовою дорешити може **роспудить** українську публіку ..." [10: 69]; "Невже його призначило саме історичне **живоття** тільки на патолоч, притиски звідусіль і пригноблення його розвитку..." [10: 89]; Хата осіла й трохи **перехнябилась** на бік, на причілок" [8: 529]; "Як ти не скажеш, то я сама не **признаюсь**, хоч би мене батько замордував і вбив" [8: 507]; "Та **позаслоняйте** хоч плечі туманом, капосні дівчата!" [11: 548-549] і т. ін.

Можливе також у І. С. Нечуя-Левицького вживання окремих лексем із ігноруванням відтінків їхніх значень: "Так ми й не дізнались, яка мисль **замикається** в тому премудрому заголовку" [10: 32]; "В заданих вище чотирьох галицьких органах, підручніх проф. Грушевському, скрізь вживаються три польські **надіжі**..." [10: 46]; "...на неї вже нема **запиту** (спроса) в книгарнях, і вона не купується..." [10: 41]; "... через його очі знов **зирнув** розум" [8: 483]. Логічніше було б у вказаних контекстах використати лексеми *міститися*, *відмінок*, *попит* та *показатися*.

Часто І. С. Нечуй-Левицький пропонує вживати замість українських слів, галичинізмів, їх російські відповідники (*обидити*, *пол*, *развитий*, *ученик*, *город*, *этаж* й т.ін.): "...ця книжечка не придатна для народа, бо усякові умовиводи, **выводи** й загальні огляди без фактичного оповідання для темного народа все одно, – що й нічого" [10: 25]; "Може то були **птенці** гнізда д. Шерстюка і Ко" [10: 56]; "...це й досі ніхто нігде не поставив в **скобках** значіння цих польських слів..." [10: 38]; "Зірниця дивилась на Громовика і милувалась його чудовою постаттю та **бистрим** рушінням на хмарах" [11: 545]; "В нашій хаті, **благодарити** господу милосердного, немає кому загадувати на паницю" [8: 48]; "Був тишиний **майський** вечір" [11: 544] тощо.

Російська мова стає для І. С. Нечуя-Левицького джерелом, звідки можна взяти те, чого, на думку письменника, не вистачає в рідній мові. Часто, як свідчить Ю. В. Шевельов, письменник переймає ці лексеми майже механічно, це – слова або конструкції, "живцем" перенесені з російської мови. Письменник не звертає уваги на те, яке значення вже усталалося за ними в українській мові й чи не суперечать вони вимогам фонетико-морфологічної структури української мови [9: 103]: "Але ж українська книгарня (Безак. № 8) стоїть виданнями українських авторів, а найбільше виданнями *бувшої* Просвіти та дрібними українськими книжками для народу" [10: 36]; "Це задля того, щоб школярі як можна швидче й *лучче* навчилися читати" [10: 56]; "Корчак переговорив з *перевозчиком*, сторгувавсь за перевоз..". [8: 491]; "Задала вона свою *минушість* і *ненароком* кинула думкою і на своє *будуще*" [8: 73]. Проте, продовжує Ю. В. Шевельов, "можна бути певним, що весь цей лексичний матеріал він знаходив у говірках своєї Надросянщини в живому обігу" [9: 105], тобто певною мірою вживання русизмів є неусвідомленим письменником, оскільки їх існування в народному мовленні спростовує всі підозри щодо доречності використання таких лексем в українській мові. Орієнтація письменника на живу народну мову зумовила використання тих елементів, які з погляду сучасної лексичної норми виступають ознакою розмовності, а в масовій свідомості сучасних читачів кваліфікуються як суржик.

Отже, лінгвістичне бачення І. С. Нечуя-Левицького відносно лексичних норм української мови порівняно із лексемами сучасної української літературної мови відзначається певним суб'єктивізмом та непереконливістю. Переважна кількість пропонованих ним у ролі норм слів із точки зору їх стилістичного та функціонального навантаження в контекстах є ненормативними. Уживання емоційно забарвлених, згрубілих, розмовних, просторічних лексем у публіцистичному стилі є неприйнятним з погляду сучасних норм, а використання їх у художніх текстах здебільшого є недоречним і, на нашу думку, стилістично невмотивованим. Так само неприйнятним із точки зору чинної нині норми є вживання письменником русизмів. У той же час більша частина заперечуваних І. С. Нечуєм-Левицьким слів пізніше усталилася в лексичній системі сучасної української літературної мови, тоді як їх замітники, відстоювані письменником, із часом довели свою неспроможність. Проте, врахувавши мотиви, якими, можливо, керувався письменник при розробленні та використанні лексичних норм, ми можемо стверджувати, що незважаючи на всі вказані недоліки, участь І. С. Нечуя-Левицького в процесі нормалізації лексичного фонду української мови істотна. Письменник, продовжуючи традиції М. О. Максимовича, передусім, прагнув довести самобутність української мови, високий рівень її розвитку, поставити її в один ряд із іншими розвиненими слов'янськими мовами, а це є набагато ціннішим, ніж певні розбіжності між його та сучасним нормативним слововживанням.

З огляду на сказане, усвідомлюємо вирішальний вплив письменника на процеси розвитку літературної мови, на кодифікацію її норм, що є помітним при докладному зіставленні норм, розроблених І. С. Нечуєм-Левицьким, із сучасними. У подальших наших дослідженнях плануємо висвітлити значення лінгвістичної та художньої діяльності письменника у нормуванні фонетичної, граматичної, орфографічної та пунктуаційної систем сучасної української літературної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Астон, 2002. – 352 с.
2. Приходько І. Ф. Українська ідея у творчості І. Нечуя-Левицького / І. Ф. Приходько. – Львів : Каменяр, 1998. – 70 с.
3. Статеева В. І. Нечуй-Левицький Іван Семенович / В. І. Статеева // Українська мова : Енциклопедія. – К. : Видавництво "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2004. – 411 с.
4. Жовтобрюх М. А. Українська граматики І. С. Нечуя-Левицького / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1989. – № 1. – С. 33–37.
5. Матвіяс І. Г. Варіанти української літературної мови / І. Г. Матвіяс. – К. : Велес, 1998. – 162 с.
6. Трифонов Р. А. Роль мовної дискусії початку ХХ ст. у процесі формування літературних норм української мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Роман Анатолійович Трифонов. – Х., 2000. – 215 с.
7. Лушпинська Л. П. Проблема нормалізації української літературної мови в епістолярії другої половини ХІХ – початку ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Л. П. Лушпинська. – Івано-Франківськ, 2000. – 18 с.
8. Нечуй-Левицький І. С. Твори : в 2 т. / І. С. Нечуй-Левицький. – К., 1985. – Т. 1. – 638 с.
9. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. – К. : Видавничий дім "КМ Академія", 2003. – 160 с.
10. Нечуй-Левицький І. С. Криве дзеркало української мови / І. С. Нечуй-Левицький. – К., 1912. – 97 с.
11. Нечуй-Левицький І. С. Твори : в 2 т. / І. С. Нечуй-Левицький. – К., 1986. – Т. 2. – 638 с.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Пашковская Г. В. Взгляды И. С. Нечуя-Левицкого на употребление слов в контексте современных лексических норм украинского языка.

В статье анализируются лингвистические взгляды И. С. Нечуя-Левицкого на лексические нормы украинского языка. На основании публицистических трудов и художественных произведений писателя осуществляется сравнительный анализ его предложений относительно норм словоупотребления с современными лексическими нормами. Выявлено, что лингвистический взгляд И. С. Нечуя-Левицкого касательно лексических норм украинского языка в сравнении с лексемами современного украинского литературного языка отмечается определенным субъективизмом и неубедительностью.

Pashkovska H. V. I. S. Nechuy-Levytsky's Views on the Word Usage in the Context of Current Logical Standards of the Ukrainian Language.

The article gives the analysis of I. S. Levytsky's views on the literary norm of the Ukrainian language. On the basis of the author's journalistic articles and fiction the comparative analysis of his proposals concerning the norms of lexical word usage with the modern standards is carried out. It was discovered that I. S. Nechuy-Levytsky's linguistic view concerning the lexical norms of the Ukrainian language in comparison with the lexemes of the modern Ukrainian literary language is marked by the specific subjectivism and weakness.